

A BUDAPESTI SAJTÓNEGYED KIALAKULÁSA

A kiegyezést követő évtizedekben a magyar sajtó rohamosan gyarapodott. A hírlapok, hetilapok és folyóiratok címeinek száma, illetve példányszámuk egyaránt növekedett. A századfordulón a magyar sajtó képviselői gyakran hengectek azzal a – túlzott – adattal, hogy Budapesten majdnem annyi lap jelenik meg, mint Párizsban.

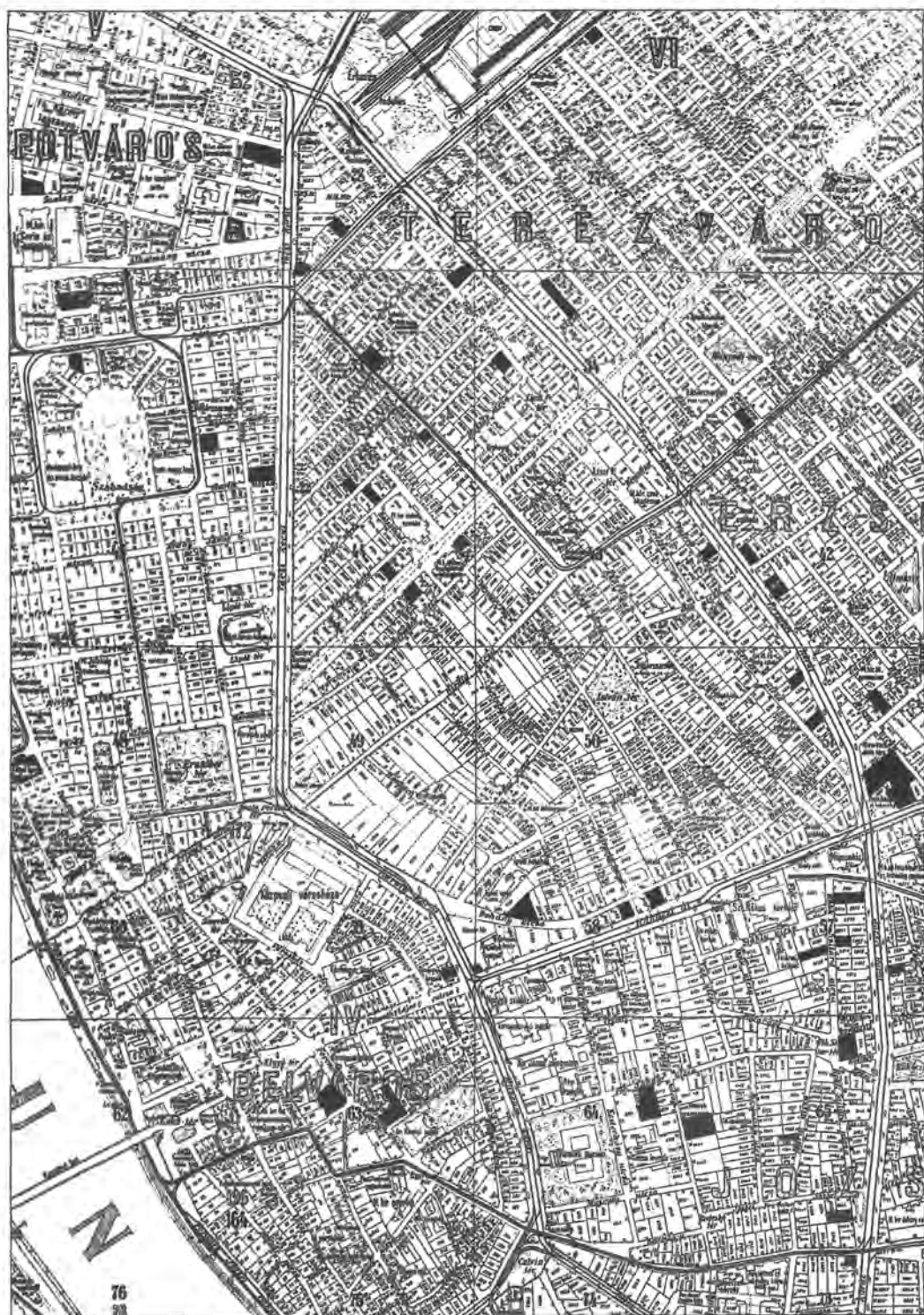
A virágzó, olykor burjánzó is nevezhető magyar sajtóélet központja Budapest volt. A több tízezres, 1905 után olykor már a százezres példányszámot meghaladó lapoknak pontos, üzemszerű működésre volt szükségük ahhoz, hogy ilyen példányszámokat előállíthassanak, és azokat eljuttassák olvasóikhoz.¹ Az óriási példányszámokból és az országos terjesztésből a lapkiadók erősödő szerepe és növekvő vagyona következett.² A sajtóélet és a sajtóvállalkozások teljes átalakulásának részeként vált felismerhetővé Budapesten a „sajtónegyednek” nevezhető terület.

A „sajtónegyed” kifejezés e század eleje óta fel-felbukkant különböző típusú írásokban, sőt még a fellengzős „magyar Fleet Street” megjelölés is megjelent alkalmilag.³ A 19. században, a hírlapkiadás üzletté, sőt nagyvállalkozássá válásával a lapkiadásban is jelentős szerepet játszó európai nagyvárosokban kialakultak olyan negyedek, útvonalak, amelyekre a sajtóval összefüggő intézmények voltak a jellemzők. Legkorábban a londoni Fleet Street egy kis szakaszán zsúfolták össze a nagy angol lapok egy-egy saját épületben berendezett szerkesztőségeiket, nyomdáikat és kiadóhivatalaikat (*Daily Telegraph*, *Daily Mail*, *Daily Chronicle*, *Daily Express*, *World*, *Punch* stb. és alig néhány háztömbbel odébb a *Times*). Az egész világon olvasott lapok készültek itt. A világsajtó egyik központja lett ez a City közelében húzóódó utca, de az épületek annyira pragmatikusan szűkösek voltak, és nélkülözték a reprezentációt, csakis a funkció minél jobb betöltésére összpontosítottak, hogy a palota jelleget nem lehetett felismerni bennük.⁴

Berlinben az 1870-es évektől formálódott egy kiterjedt és monumentális épületekkel hivatkozó sajtónegyed – elsősorban a Rudolf Mosse Annoncen-Expedition cég és lapja, a *Berliner Tagblatt* vonzása révén a Friedrichstrasse déli szakaszán.⁵ Itt olyan újságpalaták emelkedtek, amelyek minden jel szerint a pestiek előképei voltak.

Kifejlődött egyfajta sajtónegyed az első világháború kitörése előtti évekre Szentpétervárott a város fő bulváriján, a Nyevszkij Proszpekten. A pesti Nagykörút vagy Rákóczi út légkörét felidéző útvonalon nem kevesebb, mint 43 lap szerkesztősége, illetve hirdetési irodája helyezkedett el.⁶

Pesten az 1840-es évek közepén alakult ki az első olyan körzet, ahol a város többi részénél felismerhetően több kiadó-nyomda működött, és kocsmáiban mindig megtalálhatók voltak az ifjú író-újságírók. Ez a körzet a Belvárosban a Hatvani utca indulásánál volt található: itt működött a Landerer cég, az utca szemközti oldalához közel a Trattner–Károlyi nyomda, majd később ugyanebben a házban a Wilckens és Waidl könyvnyomda, mely utóbb Pallas részvénytársaságként bontakoztatta ki tevékenységét. Az Athenaeum Rt.-vé alakult Emich nyomda és kiadó a Ferenciek tere 3.-ban, Heckenast Gusztáv később Franklin Társulatá alakult vállalkozása az Egyetem u. 4.-ben, Wodianer Fülöp a Sarkantyus u. 3.-ban működött. Néhány évtizedig ezek maradtak Pest legnagyobb kiadó-nyomdái, náluk jelentek meg a legfontosabb napi- és hetilapok – de mindez még aránylag kis léptékű lapvállalkozásokat jelentett. A városrész életében észrevétlenül maradt a hozzájuk kapcsoló-

1. kép. A hírlapkiadás főbb intézményeinek elhelyezkedése Pesten 1880 és 1920 között

2. kép. A Hírlapírók Nyugdíjintézetének háza, Alkotmány u. 16. 1900 körül (BTM Fényképtár, 22.697)

dó forgalom. A pesti Belváros kereskedelmi és hivatali forgalma sokkal fejlettebb volt, mint a sajtóélet: a lapok néhány ezres példányszámot értek el, kevés hirdetést közöltek, illetve kiadók többségükben saját kiadványaikat ajánlották; és különösebben fejlett nyomda-technikát sem igényeltek, terjesztésük pedig a hagyományos, elsősorban előfizetéses úton történt.

Az 1880-as évtizedre azonban teljesen megváltozott ez a kép. A bővülő vállalkozások, a nyomdai modernizálás követelményeinek ritkán felelt meg a szűkös Belváros, s ha igen, akkor az átalakítások, a terjeszkedés rendkívül drága volt. A néhány nagy részvénytársaság többsége, mely ennek ellenére is kitartott, végül a Belváros rendezése következtében a századfordulón kényszerült új helyre költözni.

Az újságírói munka jellegének ekkoriban bekövetkező változásával együtt járt az újságírók mozgásterének megváltozása is. A riporterek információik egy részét a közhivatalokban – azaz helyileg a Lipótvárosban – szerezték be (még az 1870-es évek végén is a Lloyd-palotában működött a politikai sajtóközpont), nagyobb részét viszont kávéházakban, színházak tájékán, lokálokban, ahol az újságírói munka két szakasza, az információgyűjtés és a cikkírás is összefonódhatott a bohém életvitellel. „Csupa Danton és Robespierre volt ez, de a torlaszokról valamennyi elszaladt volna a ...kávéházba, hogy az ebédutáni feketéjét megigya” – jellemezte a riportereket Szomaházy István.⁷ A riporterek számára fontos intézmények pedig az éppen ekkoriban kiépülő főútvonalak vonzáskörzetében működtek.

Úgy látszik, a budapesti sajtó megtelepedésének és berendezkedésének két, egymást gyorsan követő szakasza volt. Az elsőben, az 1880-as években és a következő évtized elején a Lipótvárosban, főként a Váci körúton és környékén telepedtek meg a sajtóüzlet nagy vállalkozásai és a hozzájuk kapcsolódó intézmények. Ezek az intézmények, illetve tulajdonosaik, elnökeik gyakran a Lipótvároson belül mozogtak. A városeyesítés évében, 1873-ban alapított Hungária Hírlapnyomda (hamarosan részvénytársaság), a *Neues Pester Journal* kiadója, a Tükör(y) utcából költözött át 1888-ban új sajtószékházába, az első budapesti újságpalotába, a Váci körút 34. három utcára nyíló telkére. Tulajdonosa, Bródy Zsigmond divatos építész bízott meg a tervezéssel, Quittner Zsigmondot. A négyzetes épület alagsorában állították fel a nyomdagépeket, a földszintre a szedők és a kiadóhivatal kerültek a lapterjesztést végző expedícióval együtt, és a szerkesztőségek működtek az első emeleten. Felettük bérlakások kaptak helyet.⁸

3. kép. A Vilmos császár (mai Bajcsy-Zsilinszky) út a Nyugati tér felől; jobbra kimagaslik a Pesti Hírlap újságpalotája (1937. januári felvétel, BTM Fényképtár, 1553)

A következő két évben felépült az Alkotmány utca 16. szám saroképületeként egy díszes, négyemeletes épület, sarkán kupolával, főbejárat fölötti párkányán a földgömbön ülő puttóval, amely kezében tollat és fáklyát tart, jelképezve a hírlapírói foglalkozást. A Quittner Zsigmond és Kauszer Gyula tervezte hivalkodó épület a Magyarországi Hírlapírók Nyugdíjintézetének székháza és bérháza volt; ez a gazdag intézet tekintélyes alapító tagsággal büszkélkedett, és első elnöke a *Pester Lloyd* befolyásos főszerkesztője, Falk Miksa volt.⁹

1894-ben alig egy háztömbnyivel odébb (a Váci körút 78. szám alatt), egészen a Nyugati tér közelében a *Pesti Hírlap* újságpalotája, a Légrády Testvérek Nádor utcából átköltözött birodalmának három utcára nyíló székháza készült el. Légrádyék a két fiatal építésznek, Korb Flórisnak és Giergl Kálmánnak úgy adták meg az épület programját, hogy alkossanak „szépet és díszeset, amely büszkesége legyen szülővárosunknak és méltó a Pesti Hírlaphoz”. Meg is született egy olyan, az egész környéken uralkodó épület, mely az építési szabályzat négy emeletet engedélyező előírását fél emelettel és tetőtér-beépítéssel toldotta meg. Az eklektikus épület sarokkupolájának tetejére négyméteres Genius-szobor került, kezében fáklyával, amelyet éjszaka gázlánggal kivilágítottak. Az épület beosztása hasonló volt a Hungária Hírlapnyomda palotájához; a három felső emelet itt is bérházaként működött.¹⁰

E paloták közelébe további hírlapkiadók-nyomdák és szerkesztőségek települtek. A Hold u. 7. számú telken már 1868-tól működött a Pesti Könyvnyomda Rt., Falk Miksa és Klapka György közös vállalkozása; új épületük 1890 körül épült fel.¹¹ Lehet, hogy ez a kiadó vonzotta a közeli telekre Bródy Zsigmond vállalatát. A Pallas Rt. szintén nagyszabású épülete a Honvéd u. és Kálmán u. sarkán épült fel 1895-ben. Az 1910-es években a közelben működött a *Budapesti Napló* (Szalay u. 2.) és a *Magyar Hírlap* szerkesztősége (Báthori u. 3.), a *Pesti Hírlap* közelébe pedig több hetilap és folyóirat szerkesztősége telepedett.

A nagy lapkiadói vállalkozások Lipótvároson belüli elhelyezkedése azzal is összefügghetett,

4. kép. A József körút eleje rikkancsokkal és a századforduló körüli forgalmával. Goró Lajos rajza, Vasárnapi Újság, 1901, 473. old.

hogy ezek tulajdonosai Budapest legnagyobb adófizetői közé tartoztak (Bródy Zsigmond, Légrády Károly, Falk Miksa), volt, aki a főváros képviselő-testületének tagjaként (Légrády Károly), legalább időlegesen magas rangú kormányzati tisztviselőként (Bródy Zsigmond, Kerkápoly Károly, Hollán Ernő) vagy a Fővárosi Közmunkák Tanácsának tagjaként (Hollán Ernő) információit és összeköttetéseit a telekvásárlásban is kamatoztathatta. „A városfejlődés egyik legjellegzetesebb tünetét... az újságírás és a vele kapcsolatos lapkiadás haszonélvezőinek 1873-hoz képest gyorsan és nagy összegre megnövekedett adóiban, és általában az egész réteg létszámának növekedésében láthatjuk – állapította meg Vörös Károly a főváros viriliseit vizsgálva.¹² – 1873-ban még csak két személy volt ide sorolható, most (ti. 1888-ban – megj. B. G.) e csoportban 11 virilista adózót találunk. Három kivételével valamennyi 1000 frt felett adózik, sőt Bródy Zsigmond személyében e csoportban van a város egyik leggazdagabb adózója is, 11 512 frt adóval.”

A Váci körút környéke az 1866 óta itt közlekedő lóvasúttal és a Nyugati pályaudvarral infrastruktúráját tekintve lehetett vonzó a kiadói vállalkozóknak. Újságpalotáik révén láthatóan nagy súlyt fektettek szakmájuk, vagyonuk, befolyásuk reprezentálására, de emellett mint bérház-tulajdonosok is jó üzletben reménykedhettek. A Lipótvárost e kettős – kiadói és háztulajdonosi – szempont miatt választhatták.

Alig néhány évvel később a Lipótváros és a Kiskörút helyett egy másik sajtónegyed formálódott, mely az újonnan kiépülő Nagykörút és az 1884-ben elkészült Keleti pályaudvar által gerjesztett forgalom lehetőségeit használta ki. Az új urbanisztikai adottságok megjelenése mellett figyelemre méltó az is, hogy ez a sajtónegyed két évtized alatt visszakapcsolódott ahhoz az útvonalhoz, a Rákóczi úthoz, amelynek belvárosi szakasza a késő reformkori, legkorábbi sajtónegyed helyszíne volt.

E sajtónegyed kialakulása a Légrády Testvérekhez hasonló nagyságrendű vállalkozásnak, pontosabban hasonló vagyonú viriliseknek, Rákosi Jenőnek köszönhető. Rákosi, miközben 1875-től hat évre átmenetileg elhagyta a sajtót, és az akkor felépült Népszínház első igazgatója lett, az akkoriban még kevésbé értékelt szomszédos Bodzafa utcában – a későbbi Röck Szilárd utcában – olcsón megvásárolt egy olyan telket, amelynek József körúti oldalát is megszerezte. Ezen a telken építtette fel 1893-ra a Budapesti Hírlap újságpalotáját Czizler Győző tervei alapján. Az épület különbözött a lipótvárosi újságpalotáktól, mert a teljes épület a hírlapkiadás célját szolgálta, bérlakások nem voltak benne. Kovácsoltvas reklámfelirat került a ház tetejére, második emeleti ablakai felett pedig arany betűkkel ékeskedtek a mintaképek nevei: Bél Mátyás, Rát Mátyás, Széchenyi István, Kemény Zsigmond, Deák Ferenc, Eötvös József és Kossuth Lajos.¹³ A tekintélyes

5. kép. Rákosi Jenő szobra az Erzsébet körúton, 1930-as évek (BTM Fényképtár, 589)

példaképektől merőben idegenül, mégis ezen a helyszínen, a Nagykörút és a Kerepesi (Rákóczi) út találkozásánál kézenfekvőnek nevezhető módon született meg a magyar bulvársajtó. A *Budapesti Hírlap* kiadóhivatali vállalkozásaként indult meg 1896-ban az *Esti Ujság*, az első utcai árusításra szánt, csakis rikkancsokkal terjesztett olcsó hírlap.

Rákosi Jenő sajtóbirodalma jó kilencven évre sajtónegyeddé tette ezt a vidéket: maga az újságpalota még a második világháború után, átépítve és kibővítve a kommunista párt-sajtó központjaként maradt meg, sőt máig is sajtóházként működik.

A tér átellenes oldalán 1895-ben jelent meg a szintén a Belvárosból kiköltöző Athenaeum Rt., és vette meg előbb a Kerepesi (Rákóczi) út 54. számú és néhány Miksa utcai (4., 6., 8. számú) telket, később terjeszkedve az Erzsébet körúti oldalon is, s végül az első világháború végére, már Miklós Andor Est-konzernjének részeként, a legkiterjedtebb fővárosi sajtóbirodalmat képezte. A Rákóczi úti főépületet Kauser József és Krumholz Ágost tervezték, tetejére elhelyezve jelképként Athéné ércszobrát.¹⁴ A Miksa (Osvát) utcai oldalon a nyomda és az irodaépület kapott helyet, a szerkesztőségek a Rákóczi úti és az Erzsébet körúti épületekbe kerültek. Bérlakások itt sem épültek. A New York-palota kávéháza hamarosan Pest elsőszámú irodalmi kávéházává és a környék szerkesztőségeinek, publicistáinak állandó munkahelyévé vált.¹⁵

Tovább az Erzsébet körút mentén a 20. század elejétől szaporodott a kiadóhivatali üzletek száma. 1898-ban a Dohány utca 76.-ban építette fel az írók és újságírók Otthon Köre saját székházát, dísztermét Vaszary János és Vajda Zsigmond allegórikus falfestményeivel díszítve.¹⁶ Amikor az 1930-as évek elején az Erzsébet körút New York-palotával szemközti kis terén felállították Rákosi Jenő nagyméretű szobrát, ezáltal még hangsúlyosabb lett e terület sajtóvonatkozásokkal átítatott jellege.

6. kép. A Pesti Napló szerkesztősége és kiadóhivatala, Rákóczi út 18. 1930-as évek (BTM Fényképtár, 25.327)

A József körút volt a szerkesztőségek későbbi szaporodásának legkedveltebb helyszíne, de már a századfordulótól költöztek oda kisebb lapok, hetilapok szerkesztőségei. A Röck Szilárd utcában a Nap című bulvárlap nyomdája (9. szám) és szerkesztősége (12. szám) működött, aztán a nyomdászok szakszervezete is megtelepedett ott, felépítve székházát, a Gutenberg Otthont. Még a Mária utcába is jutott néhány szerkesztőség.

A *Budapesti Hírlap* palotájától északra, a Népszínház utcában volt A *Hét* szerkesztősége, a közeli Conti utcában pedig a *Népszava* működött a Szociáldemokrata Párt székházában. Ám nem csak a szerkesztőségek és kiadóhivatalok, az ezekből egyre nagyobb számban kiinduló újsághiordók és rikkancsok jelezték itt a sajtóélet sűrűségét, hanem a kisebb kávéházak, kiskocsmák és kétes hírű lokálok gyakorisága is, amelyekben színészek, zenészek, újságírók és prostituáltak képezték a törzsközönséget.¹⁷ Az 1910-es években aztán egy-egy népszerű lap postai szállításának betiltását követően a lap kiadói üzlete előtti tiltakozó tömegdemonstráció, mint például 1913 tavaszán *Az Est* című napilapnál (Erzsébet krt. 18. és 20.), még hangsúlyosabbá tette az újságok jelenlétét a Körúton.

A Rákóczi úton a Károly körút sarkától kezdve jelentek meg a szerkesztőségek, a közeli Dohány utcában, a zsinagóga mellett 1913-ra épült fel a *Tolnai Világlapjának* a korábbi újságpalotáknál modernebb kiadói-nyomdai épületegyüttese (12–14. szám, építette Jónás Dávid és Zsigmond). A Rákóczi út 18. az 1910-es években a *Pesti Napló* székháza lett, a 22.-ben pedig már 1894 októbere óta működött a Telefon Hírmondó stúdiója (mely az Erzsébet körút 24.-ből költözött ide).¹⁸ Kissé távolabb, a Szentkirályi utcában épült fel a Szent István Társulat kiadói és nyomdaépülete is.

A Váci körüti és a Nagykörút-Rákóczi úti sajtónegyedek között az Andrassy úton lehetett találni néhány kiadói üzletet, melyek közül a legfontosabb a Singer és Wolfner cégé volt (16.sz.), de ezek nem képeztek külön színterületet ezen az elegáns útvonalon.

A sajtónegyed kialakulásának a tömegsajtó, majd a század elején meginduló magazinok voltak az elsőrendű előidézői. A nagy, egyre gyakrabban százezres példányszámok gyors kinyomtatásának, majd a pályaudvarokra juttatásának megszervezése egymás viszonylagos közelében, a Nagykörúttól kifelé volt kivitelezhető.¹⁹ És a Nagykörút és Rákóczi út e szakaszán találták meg a hírlapkiadók a legnagyobb mozgó, vásárló és közlekedő tömeget,²⁰ amelynek lapjaikat azonnal eladhatták. A Nagykörúton válhatott igazi kereskedelmi vállalkozássá a sajtó, a lapárúsítást elegyítve a legkülönfélébb kereskedelmi ötletekkel. Ennek egyik tipikus, bár kirívó példája volt a *Színházi Élet*

1916-ban megnyílt üzlete az Erzsébet körút 7.-ben, amelyet így mutatott be emlékezéseiben a lap tulajdonos szerkesztője, Incze Sándor: „...Látszatra olyan üzlet nyílt, mint a többi – írta. – Könyveket árultak, kottákat, de ugyanakkor szolgáltatásokat is nyújtott. Az ábrándos kislányok sztárfofókat vásárolhattak, kaphatók voltak a legfrissebb dalok, amiket éppen fütyülni kezdtek a suszterinasok odakinn az utcán. Egy kicsit klubnak is szántuk az olvasók számára, ahol baráti tanácsokat kaphatnak, és különféle információkat színházi és művészeti kérdésekben. Postaládákat is állítottunk fel, ahová ki-ki beledobhatta a különféle rovatoknak szóló leveleit vagy éppen a kedvenceknek írt sorokat. Autogramnapjainkon mindig telt ház fogadott, s az is szokássá vált, hogy ha bármelyik külföldi mozicsillag vagy színházi híresség Budapestre látogatott, itt írta alá képeit rajongóinak.”²¹ Ehhez a sziporkázó kereskedelmi tevékenységhez járultak még a sajtó plakátjai, amelyeket a legjobb grafikusok, karikatúristák készítettek, s a két világháború között egyre nagyobbá váló reklámok. A sajtó a színházaknál erőteljesebben rányomta jelenléte bélyegét erre a városrészre, a Nagykörút Király utca és Baross utca közötti szakaszára. A sokszínű, olykor harsány és domináns megjelenésnek az 1930-as évek második felében szakadt vége, amit jelzett a New York kávéház csődje 1936-ban, s amit betetőzött az 1938. évi XV. tc., az első zsidó törvény, mely elsőnek éppen ezt a körúti sajtót söpörte el. A nagykörúti sajtónegyed jellege megváltozott: néhány tekintélyességre törekvő hírlap mellett főként hetilapok és újonnan alapított sajtótermékek műhelyei kerültek oda. A kiskörúti–lipótvárosi sajtónegyed viszont kevés változással tovább virágzott, megerősödve néhány hozzá kapcsolódó intézménnyel, a hirdetőirodák és hírlaptudósító vállalkozások immár több évtizede tartós jelenlétével itt és a Belvárosban.²²

JEGYZETEK

1. Ez a szükségszerű összefüggés tudatosult is, amit bizonyít, hogy az újságírást és újságkiadást bemutató első magyar művek egyike azzal indul, hogy az adminisztráció és szervezés nélkülözhetetlenségéről mint a siker feltételéről szól. SAJÓ Aladár–RÓNA Lajos: Az újság. Újságírás – újságkiadás. Bp. 1902, 6–7., 94.
2. Az erősödő kiadói szerep és a szerkesztőségi munka fegyelme iránti igényt az újságírók többnyire a kiadói hatalom megnövekedéseként élték meg, amit valóban nehezen lehetett összeegyeztetni sajtóját, bohémnak nevezett életvitellükkel. Az 1880-as években a véleményformálást és az eszmék megvitatását legfőbb célnak tekintő politikai napisajtó helyett a gyors és minél sokoldalúbb hírszolgáltatást előtérbe állító bulvársajtó hódított teret, az írói munkát végző publicista helyett az elsősorban információkat gyűjtő és szinte nyomozói munkát végző riporter lett a főszereplő. L. bővebben: BUZINKAY Géza: Bulvárlapok a pesti utcán. *Budapesti Negyed* 16–17., 1997/2–3., 41–44.
3. KÚTFALVI Oszkár: Újságpaloták. Budapest, 1991, 8.
4. A lapok itt sorakozó hirdetési irodáinak múlt század végi forgalmát ábrázolja: The Queens London. A Pictorial and Descriptive Record of the Great Metropolis in the Year of Her Majesty's Diamond Jubilee. London, Paris, Melbourne, Cassell and Co., 1897, 361.
5. Ez a környék a Potsdamer Platz és a Jerusalemer Strasse, illetve a Leipziger Strasse és a Kochstrasse közé esett. Vö. Peter de MENDELSSOHN: Zeitungstadt Berlin. Berlin, Ullstein, 1959; Das neue Geschäftshaus der Firma Rudolf Mosse. Berlin, Mosse, 1904.
6. Ez a szám 1914-ben a nyilvántartott 340 szentpétervári periodika közel 13%-át tette ki; köztük voltak a legjelentősebb orosz napilapok is. SCHLÖGEL, Karl: Jenseits des Grossen Oktober. Das Laboratorium der Moderne Petersburg 1909–1921. Berlin, Siedler Vlg., 1988, 182–184.
7. SZOMAHÁZY István: Kártyavár. Bp. é. n., 10.
8. KÚTFALVI i. m., 10–14.
9. BALLA Antal: Hatvan esztendő. A magyar hírlapírók országos nyugdíjintézetének története 1881–1941. Bp. Stádium, 1941; az épület részletes leírását l. Adalékok a Lipótváros történetéhez. Szerk.: FARKASLAKY Erzsébet–RÁDAY Mihály. I. köt. Bp. Városspépítő Egyesület, 1988, 163–166.
10. KÚTFALVI i. m., 58–61.
11. Adalékok a Lipótváros... i. m. II. köt., 303.
12. VÖRÖS Károly: Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917. Bp. Akadémiai, 1979, 86.
13. KÚTFALVI i. m., 27–29.

14. KÚTFALVI i. m., 79–80.
15. CSAPÓ Katalin: A százéves irodalmi kávéház, a „Newyork”. *Budapesti Negyed* 12–13. 1996, 2–3., 177–198.; ER-KI Edit (vál., szerk.): Kávéház-sírató. Törzshelyek. Írók, műhelyek. Bp. Officina Nova. é. n., 64–81.
16. Otthonunk 1899. júl. 27., 2–3. Az épületet az első világháború alatt eladták és hadikórház lett belőle. A két világháború között ez volt az Erzsébetvárosi Kör székháza KOLOZSVÁRI Andor: A kávé és a kávéház. In: Erzsébetváros. Bp. 1970, 214–215.
17. Külön vizsgálatra érdemes jelenség, hogy mi vonzhatja a városnak ebbe a körülhatárolható körzetébe kétszáz év óta folyamatosan a prostitúciót és a hozzá kapcsolódó intézményeket, városképi változások, teljes urbanisztikai és társadalmi átépülések ellenére.
18. A Telefon Hírmondó. Bp. (KÁLLAI Ármin, 1910 körül); GÁBOR Luca (szerk.): Telefonhírmondó. Bp. Magyar Rádió, 1993, 121–122.
19. Az Est az Athenaeum Rt.-vel a lap nyomdai munkálataira 1915-ben megkötött szerződésében közel négy évet ad a technika szükséges felfejlesztésére, addig a mindenkori példányszám 70%-ának előállítását kellett vállalnia az Athenaeumnak, a többi az Aradi u. 8.-ban levő Globus Nyomdának, és szükség esetén még a Budapesti Hírlap nyomdáját is be kellett vonnia. Az ekkor már nemritkán a 400 ezres példányszámot meghaladó napilapból 12 óra 27 perc és délután 2 óra 15 perc között úgy kellett kinyomtatni a teljes példányszámot, hogy bármikor még 50 ezerrel többet is nyomhassanak. Az Athenaeum Rt. okmánytára. Országos Levéltár Z 1508, 11. cs., 1365/66.
20. PREISICH Gábor: Budapest városépítésének története a kiegyezéstől a tanácsköztársaságig. Bp. 1964, 99.
21. INCZE Sándor: Az én színházi életem. Bp. Műzsák, 1987, 155.
22. Vö. A budapesti egységes hálózat...távbeszélő szaknévsora 1943. január hó. (Bp. Pallas, 1943.) 160–164. Érdemes lenne közelebbről megvizsgálni, mi volt az oka annak, hogy a megerősödő sajtóvállalkozások mellett az újságírói egyesületek – legalábbis a két legjelentősebb szervezet, az Otthon Kör és a Hírlapírók Nyugdíjintézete – ekkorra már eladták korábbi székházait, vagyis maguk az újságírók, szerkesztők kiszorultak a vagyonosodásból.

GÉZA BUZINKAY

THE FORMATION OF THE BUDAPEST PRESS DISTRICT

SUMMARY

In the 19th century, newspaper publishing became an influential business in major European cities, first in London, then in Paris, in Berlin, and in the same way in Saint Petersburg. Districts and routes were established which were characterized by a remarkable number of institutions related to the press, such as publishing houses, presses, and editorial offices, as well as advertisement agencies. The Hungarian expression "press district" came into use at the beginning of the century in various publications; even the posh-sounding "Hungarian Fleet Street" expression was occasionally used.

The press district was primarily brought about both by the mass press that started to develop at the end of the 19th century, and various magazines whose publication started at the beginning of the 20th century. The task of printing a great number of copies, which commonly reached into the hundreds of thousands, and transporting them to the railway stations the fastest possible way, could only be organized if the buildings involved were relatively close to each other. This meant the Pest-bound direction of the Nagykörút (Great Boulevard) in Budapest.

Apparently, there were two periods, closely following each other, when the Budapest mass press settled and established itself. During the first period, which included the 1880s and the beginning of the next decade, the major companies of the newspaper press and its related institutions established themselves in Lipótváros, mainly on Váci Boulevard and its surroundings. Publishing businesses might have considered both the horse-drawn railway, which had been running along the boulevard since 1866, and the Western Railway Station advantageous from an infrastructural viewpoint. These entrepreneurs built newspaper palaces which they obviously designed to demonstrate their profession and affluence, as well as their influence. In addition to their existing assets, they also had the potential to do a booming business as owners of rentable blocks of flats. They might have chosen Lipótváros because it offered both of these aspects, i.e. publishing and house ownership. The central location of the major newspaper publishing businesses, (such as the Pesti Hírlap of the Légrády Brothers, or the Hungaria Incorporation of Zsigmond Bródy, which was the biggest publisher of German-language papers), might have something to do with the fact that their owners were among the largest taxpayers of Budapest. As members of the municipal body of representatives, as high-ranking government officials, or as members of the Municipal Public Development Council, they could have also taken advantage of the accessible information and their political connections in purchasing city plots.

Only a couple of years later, another press district was created, which utilized the possibilities provided by the newly expanding Nagykörút and the transport generated by the Eastern Railway Station, which was finished in 1884. Newspaper publishers realized the largest moving, shopping and travelling masses were found along the Nagykörút and the Rákóczi Street,

and to whom they could instantly sell their papers. It was in this environment where the publishers could transform press into real business, and they created combined methods of newspaper sales and various trading ideas. The press district on the Nagykörút was formed in the vicinity of today's Blaha Lujza Square, after the construction of the newspaper palace of Budapesti Hírlap was finished in 1893. This palace was different from the ones in Lipótváros, because it was only used for the newspaper industry, without any apartments to rent. The press empire of Jenő Rákosi turned this area into a press district for over ninety years: the newspaper palace itself survived the second world war and was transformed into the center of the communist party press after some reconstruction and expansion. Even today, it still functions as a press center.

The Athenaeum Corporation, which had also moved out of the Inner City, settled in a building on the opposite side of Blaha Lujza Square in 1895. This company grew into the most integrated press business, as a part of Andor Miklós's Est (The Evening) Syndicate, by the end of WW I. The coffee house of the New York Palace soon became the number one literary coffee house of Pest, and as such, the permanent work place of journalists, publicists and reporters from the nearby editorial offices. Further down along Erzsébet Boulevard, a number of new publishing offices were set up from the beginning of the 20th century. The Otthon Kör (Home Circle) of writers and journalists built its own headquarters at 76 Dohány Street in 1898. When the large statue of Jenő Rákosi was erected on the small square along Erzsébet Boulevard opposite New York Palace in the early 1930's, the importance and role this district had in the press industry was emphasized even more.

The second half of the 1930's brought an end to the colorful, often boisterous and dominating presence of the press, which was marked by the bankruptcy of the New York coffee house in 1936 and concluded by Decree No. 15 of 1938, which ordered the creation of a press chamber, the act of which was to eliminate the press along the Nagykörút first.

LAKÓHELY ÉS ÉLETMINŐSÉG A SZÁZADFORDULÓN

LAKÁSÉPÍTÉSI MODELLEK AZ 1910-ES ÉVEK BUDAPESTJÉN

A városeyesítés és az első világháború közötti időszakban a kapitalizálódás és az urbanizálódás következtében Budapest igazi nagyvárossá, az ország szellemi és gazdasági életének irányítójává vált. Ezekben az évtizedekben a főváros népességnövekedése 600 000-re tehető.¹ A nagyvárossá fejlődés teremtette munkaalkalmak óriási embertömegeket vonzottak a fővárosba, ugyanakkor maga a főváros nem tudott megfelelő számú és minőségű lakást biztosítani részükre. A korszak első évtizedének statisztikái (1906, 1909, 1911)² és a korabeli sajtó, elsősorban a Városi Szemle 1908–1911 között megjelent számaiban több cikk elemezte Budapest lakásviszonyait³, annak megoldatlanságát és tarthatatlanságát. A korabeli statisztikák szerint a lakosság fele élt egyszobás lakásban, és körülbelül 300 000 ember lakott négy-nél többbedmagával, s ugyanennyire volt tehető az al- és ágybérllőként élők száma.⁴ A tisztviselői, a kispolgári, az állam kisebb javadalmazású alkalmazottai és a munkásrétegek lakásigényei voltak a leginkább megoldásra várók.⁵

A tervszerű és határozott várospolitika Bárczy István nevéhez fűződött, aki hivatalba lépésétől (1906) fő feladatának tekintette a főváros lakáshelyzetének javítását. Modern szemléletű, szociális szempontú, radikális közigazgatási és urbanisztikai reformokat vezetett be. Lakásépítkezési programja keretében 1909 és 1913 között 6120 kislakás épült fel, ezek kisebb része bérházakban, nagyobb részük 17 kislakásos telepen; megépült még egy négyszáz lakost befogadó népszálló és egy száz lakosra tervezett népotthon. A kislakásos telepeket a fő közlekedési utak mentén, a város olcsó, külső telkein építették fel.⁶

Az 1910-es évek lakásépítési programjait három modellen keresztül szeretném bemutatni. Mindháromban közös vonás, hogy telepek vagy legalábbis telepszerűek, az akkori mértékek szerint lakótelepek.⁷ Más és más társadalmi rétegeknek épültek, de az egyes telepeken belül viszonylag azonos társadalmi státusú emberek éltek. Azonos bennük továbbá, hogy az ott élőkben erősen élt egy bizonyos telepi tudat, a külvilággal, a nagyvárossal szemben a telephez tartozás tudata. A telepek sajátosan zárt világa, a benne élők magatartás- és szokásrendje, a kialakult telepi életforma gyökerei az egykori paraszti, falusi életmódban, szokásrendben, értékrendben találhatóak, amelyek csak lassan adták át helyüket a városi, kispolgári-polgári értékrendnek, életmódmintáknak. Természetesen ez utóbbi megállapításaink legkevésbé érvényesek a telepszerű villaépítészet esetében.

1. SZÁZADOS ÚTI VÁROSI KISLAKÁSOS TELEP⁸

A fővárosi lakásépítési program keretében épült meg 1908–1910 között a X. kerületi Százados úton. Akkori építési költsége 990 ezer korona volt, ez az alacsony ár a telek és az építési megoldások olcsóságából adódott. Eredetileg zöld léckerítéssel körülvett, önálló és zárt lakóterület volt. Belső tagoltságát 6–10 méter széles, fasorokkal szegélyezett két utca adta, négy földszintes házsor-tömbre osztva a telepet. Egy-egy lakótömb kilenc sorházból (pavilonból) állt, egy házsorban nyolc